

Jurisprudential and Legal Study of the Difference Between the Diyat of Man and Woman from the Perspective of Discrimination Against Woman

Nazila Dabagh *

Master of Criminal Law and Criminology,
Lecturer at Kharadgarayan Motahar Institute of
Higher Education, Mashhad, Iran.

Abstract

Nowadays, the difference between man and woman's blood money is one of the most important issues that is controversial in Iranian legal and criminal law and has created many doubts in the minds. Despite the Islamic religion's emphasis on equal rights for individuals, the Islamic Penal Code contains different provisions for men and women, some of which are protective of women and others, such as the age, criminal responsibility, testimony, blood money, and retribution, are seemingly discriminatory. According to Article 550 of this law, a woman's diyat is half of a man's diyat, and the reason for this, in addition to some jurisprudential reasons, is the difference between the social and economic status of women compared to men. The issue is the difference between blood money and retribution between men and women. According to the famous fatwa of the jurists, a woman's diyat is half of a man's diyat, and in injuries it is believed that a man and a woman are equal to one third of the diyat, and more than that, a woman's diyat becomes half a man's diyat. Therefore, there is a difference between men and women in the matter of blood money, but not because the price of a man is higher than a woman, no, there is retaliation for both, soul for soul, but some jurists argue that because in the field of economic issues, a man is mainly active and the source of wealth and the production of wealth, they consider the inequality of blood money as a rational thing, and thus incite discrimination against women and consider it a trivial thing. The difference between the diyat of a man and a woman is related to the conditions and requirements of the time of the beginning of Islam; considering the change in the conditions, requirements and criteria in our time, we should consider the diyat of women as equal to men.

Keywords: difference between diyat of man and woman, philosophy of diyat, women's rights

Received: 17/January/2021

Accepted: 19/April/2022

eISSN: 2783-4204

ISSN: 2783-3631

بررسی فقهی و حقوقی تفاوت دیه زن و مرد از منظر تبعیض علیه زنان

کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، مدرس مؤسسه غیرانتفاعی خردگرایان
مطهر، مشهد، ایران.

نازیلا دباغ *

چکیده

امروزه، تفاوت دیه زن و مرد یکی از مسائل مهمی است که در قانون حقوقی و کیفری ایران بحث‌برانگیز بوده و شبهات زیادی در اذهان ایجاد کرده است. با وجود تأکید دین اسلام بر برابری حقوق افراد، قانون مجازات اسلامی حاوی مقررات متفاوتی درباره زن و مرد بوده که برخی در مورد زنان جنبه حمایتی دارد و برخی دیگر مانند سن، مسئولیت کیفری، شهادت، دیه و قصاص به‌ظاهر تبعیض‌آمیز است. بر اساس ماده ۵۵۰ این قانون، دیه زن نصف دیه مرد است و علت آن علاوه بر برخی دلایل فقهی، تفاوت جایگاه اجتماعی و اقتصادی زنان در برابر مردان ذکر شده است. موضوع، تفاوت دیه و قصاص بین زن و مرد است. بر اساس فتوای مشهور فقها، دیه زن نصف دیه مرد است و در جراحات بر این باورند که زن و مرد تا یک‌سوم دیه برابرنند و بیش از آن، دیه زن نصف دیه مرد می‌شود؛ بنابراین، در امر دیه بین زن و مرد تفاوت وجود دارد اما نه به خاطر اینکه قیمت مرد بیشتر از زن است. قصاص در مورد هر دو وجود دارد؛ نفس در مقابل نفس. با این وجود، برخی از فقها با استدلال اینکه چون در میدان مسائل اقتصادی، مرد عمدتاً فعال و منشأ مال و تولید ثروت است، عدم تساوی دیه را امری عقلانی می‌دانند و این‌گونه بر تبعیض علیه زنان دامن می‌زنند و آن را امری پیش‌پاافتاده تلقی می‌کنند. تفاوت دیه زن و مرد ناظر به شرایط و مقتضیات زمان صدر اسلام بوده و با توجه به تغییر شرایط و اقتضات و معیارها در این زمان، لازم است دیه زنان نیز همانند مردان و به شکل برابر باشد.

کلیدواژه‌ها: تفاوت دیه زن و مرد، حقوق زنان، فلسفه دیه

مقدمه

با توجه به نقش زنان در اجتماع، حکم دیه مبنای عقلانی ندارد. دیه در قرآن کریم در آیه «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمَنَةً وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمَنَةً وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمَنَةً فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا؛ و هیچ مؤمنی را نسزد که مؤمنی را جز به اشتباه بکشد و هر کس مؤمنی را به اشتباه کشت، باید بنده مؤمنی را آزاد و به خانواده او خون بها پرداخت کند، مگر اینکه آنان گذشت کنند و اگر [مقتول] از گروهی است که دشمنان شمایند و [خود] وی مؤمن است [قاتل]، باید بنده مؤمنی را آزاد کند [و پرداخت خون بها لازم نیست] و اگر [مقتول] از گروهی است که میان شما و میان آنان پیمانی است، باید به خانواده وی خون بها پرداخت نماید و بنده مؤمنی را آزاد کند و هر کس [بنده] نیافت، باید دو ماه پیاپی به عنوان توبه‌ای از جانب خدا روزه بدارد و خدا همواره دانای سنجیده کار است» (سوره نساء/آیه ۹۲) بیان شده است.

قرآن کریم جایگاه مساوی برای زن و مرد قائل بوده و در بحث عدالت، فرقی بین زن و مرد قائل نمی‌شود، عدالت را محدود به جنس خاصی نمی‌کند. در عرف امروز میان عقلا اگر بخواهند تبعیض میان زن و مرد قائل شوند، خلاف عدالت و کرامت انسانی تلقی می‌شود. اگر بخواهیم نگاه دیگری به ساختار احکام داشته باشیم، دسته‌ای از احکام تبعیدی هستند که راز آنها را بندگان نمی‌دانند و امور پنهان هستند اما احکام اجتماعی، فلسفه روشن و مبنای عقلایی دارد. در عصر پیامبر (ص)، قانون متناسب با وضعیت زنان اجرا شده و روایات بیان شده ناظر بر وضعیت تاریخ و همان عصر است. امروزه، اگر دیه زن را نصف دیه مرد در نظر داشته باشیم، یک نوع وسیله برای سودجویی فراهم می‌آورد. لذا این حکم در حال حاضر زمینه پیشگیری از جرم را ندارد. به نظر می‌رسد اختلاف دیه زن و مرد، خلاف مصلحت نظام است.

دیه عاقله، متناسب با فرهنگ آن قبایل و تابع آن شرایط بوده اما امروزه، مسائل دیگری اقتضاء می‌کند و عقلا، مبنای و روش‌های دیگری دارند. امروزه، اگر بگوییم دیه زن و مرد مساوی نیست، برخلاف رفع اضطرار است. بنای عقلا ذاتاً اعتبار دارد، در گذشته برده‌داری را تأیید می‌کردند اما در دوران دیگر این روش را تغییر دادند.

مطابق شرع اسلام و قوانین کشور، هر کس عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی، به جان، سلامتی یا مال دیگری لطمه‌ای وارد کند که موجب ضرر مادی یا معنوی شود، مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود خواهد بود. مجازات اصلی به ۴ نوع مجازات تقسیم می‌شود؛ قصاص، مجازات حدی، مجازات تعزیری و مجازات دیه (اصغری و همکاران، ۱۳۹۴).

در خصوص مقابله با آسیب‌های جسمی، پرداخت دیه و ارش مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفته است. پرداخت دیه در مواردی به‌عنوان مجازات اصلی مرتکب در نظر گرفته می‌شود و در برخی موارد نیز به‌جای قصاص بایستی دیه پرداخت شود. در این مقاله به دنبال آن هستیم تا ابتدا به مفهوم و تعریف دیه پرداخته و در ادامه با بررسی میزان دیه زن و مرد، برابری و عدم برابری آن را مطرح کنیم.

۱- پیشینه تحقیق

دیه در قانون مجازات پیش از اسلام وجود داشته، پیشینه تاریخی دارد و مناسب با احوال همان منطقه وضع شده است. از این لحاظ امری ناشناخته و ماورایی نیست. برای نمونه، در جزیره‌العرب، دیه رئیس قبیله بیش از سایر افراد بود و دیه فرد عادی از قبیله‌ای که قوی‌تر بود، بیشتر از دیه فرد قبیله ضعیف بود.

در نخستین مجموعه قانونی که در قرن هفتم میلادی در انگلستان تدوین شده و به نام «شاه ساکسونی»^۱ معروف گردید، مَجنی علیه در انتقام یا گرفتن دیه مخیر شناخته شده است؛ چنانچه نظام پرداخت دیه در جزایر بریتانیا و در میان عشایر ژرمن نیز وارد گردید.

همچنین، کتاب‌ها و مقالات بسیاری در زمینه تفاوت دیه زن و مرد نگاشته شده، از جمله تفسیرالمیزان از علامه سید محمدحسین طباطبایی (ره) و تفسیر نمونه از آیت‌الله مکارم شیرازی. در ضمن، در بخش تفسیر آیاتی که در این زمینه نازل شده، استفاده گردیده اما در بخش تاریخی و استدلالی به‌طور اجمال اشاره شده است:

- ✓ مهرپور، حسین. (۱۳۷۷). بررسی تفاوت حکم قصاص، نامه مفید قم، ۳(۱۴).
- ✓ بایوردی، سهیلا. (۱۳۸۵). تفاوت زن و مرد در دیه، مجله برهان و عرفان، ۱۰(۷).
- ✓ بهرامی، محمد. (۱۳۸۰). دیه زن از منظر قرآن و فمینیسم، مجله پژوهش‌های حقوقی، ویژه‌نامه زن در قرآن، شماره ۲۶-۲۵.

مقالات فوق، همگی به تحلیل موضوع دیه زن و مرد با رویکرد حقوقی و فقهی پرداخته‌اند لکن مربوط به پیش از تصویب قوانین مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ و قانون بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه موتوری زمینی در مقابل شخص ثالث مصوب سال ۱۳۹۵ هستند.

۲- سؤالات اصلی

فلسفه تفاوت دیه زن و مرد از منظر اسلام چیست؟

۳- سؤالات فرعی

آیا تفاوت دیه زن و مرد منافاتی با حقوق زنان دارد؟

چه آیات و روایاتی به فلسفه تفاوت دیه زن و مرد اشاره دارد؟

۴- دیه

برای پاسخ به این سؤال که دیه چیست، باید گفت: دیه وجهی است که به حکم دادگاه از فردی که به دیگری صدمه وارد کرده، گرفته می‌شود و در شرایطی اعمال می‌شود که مجازات قصاص ممکن نباشد.

قانون‌گذار در ماده ۴۴۵ قانون مجازات اسلامی به تعریف دیه پرداخته و بر اساس آن (دیه مقدار مال معینی است که در شرع به سبب جنایت غیر عمدی بر نفس، عضو یا منفعت یا جنایات عمدی در مواردی که به هر جهت قصاص ندارد، مقرر شده است)، همواره نابرابری دیه زن و مرد در جامعه مشکلاتی را به بار آورده است، مخصوصاً برای زنان سرپرست خانوار. به همین دلیل، قانون‌گذار راهکاری را پیش‌بینی کرده که از طریق شرکت‌های بیمه در خصوص سوانح رانندگی این برابری میسر گردد.

۵- میزان دیه زن و مرد

دیه زن و مرد در اعضاء، مادامی که به ثلث نرسیده باشد، مساوی است اما زمانی که دیه جراحت زن به یک‌سوم دیه مرد برسد، دیه زن نصف دیه مرد می‌شود که با رد تفاوت آن به مرد جانی، می‌تواند او را قصاص نمایند (موسوی خمینی، ۱۴۳۴ ه.ق.). برای بررسی این موضوع که میزان دیه زن و مرد بر اساس قانون به چه میزان است، باید گفت قانون‌گذار

برای حمایت از زنان علی‌الاصول زنان سرپرست خانواده، قانونی را تصویب کرد تا از طریق بیمه، زن و مرد دارای دیه یکسان باشند. این موارد عبارت‌اند از:

۱- بر اساس قوانین جدید در قانون بیمه شخص ثالث، شرکت‌های بیمه و صندوق تأمین خسارت‌های بدنی موظف به پرداخت دیه زن و مرد به مقدار یکسان شده‌اند اما باید توجه داشت که این قانون صرفاً مربوط به حوادث رانندگی و شرکت‌های بیمه است.

درواقع بیمه‌کننده موظف است در ایفای تعهدات درج‌شده در این قانون، خسارت وارده را بدون در نظر گرفتن جنسیت و دین، تا سقف تعهدات بیمه پرداخت نماید. مراجع قضایی موظف‌اند در انشاء حکم پرداخت دیه، مبلغ مازاد بر دیه موضوع این ماده را به‌عنوان بیمه حوادث درج کنند (ماده ۱۰ قانون بیمه شخص ثالث).

در ابتدا این قانون به‌صورت آزمایشی اجرا شد و سپس با تأیید ماده ۱۰ قانون بیمه اجباری مسئولیت مدنی دارندگان وسیله نقلیه موتوری زمینی در مقابل اشخاص ثالث از سوی شورای نگهبان پرداخت دیه برابر برای زن و مرد توسط بیمه، دائمی شد.

۲- مطابق تبصره ماده ۵۵۱ قانون مجازات اسلامی: «در کلیه جنایاتی که مجنی علیه مرد نیست، معادل تفاوت دیه تا سقف دیه مرد از صندوق تأمین خسارت‌های بدنی پرداخت می‌شود».

بنابراین، در حال حاضر، در کلیه جنایات واقع‌شده اعم از اینکه ناشی از حوادث رانندگی بوده یا غیر از آن باشد، در صورتی که مجنی علیه یا همان شخصی که جنایت بر او واقع شده، مرد نبوده و دیه تعلق گرفته به وی کمتر از دیه کامل یک مرد باشد، تفاوت دیه وی تا دیه کامل یک مرد، توسط صندوق تأمین خسارت‌های بدنی پرداخت می‌شود. این ماده از مهم‌ترین اقدامات قانون‌گذار در سال‌های اخیر جهت تأمین دیه برابر زن و مرد است.

برای پرداخت دیه، طبق قانون، زمان مشخصی وجود دارد و باید بر اساس زمان‌بندی تعریف‌شده در قانون عمل شود یا اینکه دو طرف با یکدیگر در این زمینه توافقی داشته باشند. همچنین، با توجه به آنکه دیه کامل انسان هر سال با سال قبل از آن متفاوت است، میزان دیه در زمان پرداخت باید با توجه به نرخ دیه در آن زمان، ملاک عمل قرار گیرد (حاجی ده‌آبادی، ۱۳۸۸).

۶- مسئول پرداخت دیه

دیه، یک مجازات اصلی است که در قانون برای مجازات افرادی در نظر گرفته شده است که به جان دیگری صدمه‌ای وارد کرده‌اند. بالاترین دیه مربوط به دیه کامل انسان است که ابتدای هر سال توسط رئیس قوه قضاییه اعلام می‌شود. مقدار دیه برای صدمه به هر عضو از بدن در قانون مشخص شده است که با توجه به دیه کامل تعریف می‌شود. برای مثال، دیه شکستن ترقوه در صورتی که درمان نشود، نصف دیه کامل است. با این وجود، برای برخی از اعضاء بدن، دیه تعیین نشده و این مقدار توسط قاضی با توجه به نظر پزشکی قانونی معین می‌شود که به آن ارش می‌گویند. وقتی قاضی در حکم دادگاه، مرتکب را به مجازات دیه محکوم کرد، فرد مسئول باید در مهلت مقرر قانونی پرداخت دیه، مقدار آن را به دریافت‌کننده دیه بپردازد. در غیر این صورت، می‌توان از او بابت عدم پرداخت مبلغ دیه شکایت کرد. حال باید بدانیم چه کسی باید مقدار دیه را بپردازد؟ آیا این وظیفه همیشه بر عهده مرتکب جرم است؟ با توجه به آنچه گفته شد، در این مقاله به بررسی مسئول پرداخت دیه از جمله مرتکب، عاقله و بیت‌المال می‌پردازیم.

۱-۶- مرتکب

وقتی جرمی رخ می‌دهد، اولین کسی که مسئول جبران خسارات آن جرم و تنبیه شدن بابت آن است، خود مرتکب است. این موضوع درباره محکومین به پرداخت دیه در ماده ۴۶۲ به این صورت آمده است که: «دیه جنایت عمدی و شبه‌عمدی بر عهده خود مرتکب است»؛ بنابراین، با توجه به این ماده، اولین مسئول پرداخت دیه، خود مرتکب است. لازم به ذکر است که مبلغ دیه را هر سال قوه قضاییه اعلام می‌کند. این دیه برای ماه‌های عادی و غیر حرام بوده ولی در ماه‌های حرام، دیه تغلیظ می‌شود که ناشی از محاسبه دیه در ماه حرام است.

۲-۶- عاقله

بر اساس ماده ۴۶۸ قانون مجازات اسلامی، «عاقله عبارت از پدر، پسر و بستگان ذکور نسبی پدر و مادری یا پدري به ترتیب طبقات ارث است. همه کسانی که در زمان فوت می‌توانند ارث ببرند، به صورت مساوی مکلف به پرداخت دیه هستند»؛ بنابراین، عاقله، خویشاوندان مردی هستند که از ارتباط آن‌ها با مرتکب از طریق مادر آن‌ها نیست (مثلاً برادری که فرزند مادر است یا دایی عاقله محسوب نمی‌شوند). بر اساس قانون، عاقله در مواردی مسئول پرداخت دیه است. مسئولیت عاقله در پرداخت دیه مربوط به ۴ مورد زیر است:

- جنایات خطای محض
- فرار متهم در قتل عمدی
- مرگ متهم در قتل عمدی
- جنایات شخص نابالغ یا دیوانه

البته عاقله در صورتی مسئول پرداخت دیه است که عاقل و بالغ باشد، تمکن مالی داشته باشد و نسبتش با مرتکب مشروع باشد. در این مورد، فرقی بین دیه قتل و دیه اعضاء بدن وجود ندارد.

۳-۶- بیت‌المال

آخرین مورد مسئولیت پرداخت دیه با بیت‌المال است. در ماده ۴۷۹ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ آمده است که: «در صورتی که مرتکب دارای عاقله نباشد یا عاقله او به دلیل عدم تمکن مالی نتواند دیه را بر اساس نحوه واریز دیه، در مهلت مقرر بپردازد، دیه توسط مرتکب و در صورت عدم تمکن از بیت‌المال پرداخت می‌شود. در این مورد، فرقی بین دیه نفس و غیر آن نیست». در نتیجه، در صورتی که خود مرتکب نتواند دیه را بپردازد و عاقله‌ای هم نداشته باشد و یا اگر عاقله‌ای دارد که تمکن مالی نداشته باشد، بیت‌المال مسئول پرداخت دیه است. بدین صورت، اگر عاقله تمکن مالی داشته باشند ولی دیه را نپردازند، منجر به پرداخت دیه از طرف بیت‌المال نخواهد شد.

۷- تغلیظ دیه

همه کسانی که با موضوع دیه سر و کار داشته‌اند، احتمالاً به معنای تغلیظ دیه توجه کرده‌اند. تغلیظ دیه به چه معناست؟ تغلیظ یعنی «شدت دادن» و دیه یعنی «خون‌بها». پس تغلیظ دیه یعنی تشدید کردن خون‌بها. تغلیظ دیه تنها برای جرم قتل صورت می‌گیرد و برای جراحات، هرگز تغلیظ دیه در نظر گرفته نمی‌شود.

لازم به ذکر است تغلیظ دیه تنها در موارد خاصی که در قانون مشخص شده است، امکان‌پذیر بوده و منحصرأ در این موارد می‌توان مقدار دیه جنایات را افزایش داد. تغلیظ دیه که به معنای افزایش میزان دیه است، در شرایطی اعمال

می‌شود که قتلی در یکی از ماه‌های حرام اتفاق افتاده باشد. در این صورت، یک‌سوم به میزان دیه تعیین شده افزوده خواهد شد (عباسی، ۱۳۹۶).

مجازات اصلی به چهار دسته تقسیم می‌شود که عبارت‌اند از مجازات حدی، مجازات تعزیری، قصاص و دیه. هر یک از موارد گفته‌شده، احکام و شرایط مخصوص به خود را داشته و با دیگری متفاوت‌اند. به‌طور کلی، مجازات دیه، جریمه‌ای نقدی است که در مورد جرائم عمدی و جرائم غیرعمدی در نظر گرفته می‌شود. باین‌حال، در شرایطی ممکن است دیه‌ای که برای جرمی در نظر گرفته می‌شود، از میزان دیه تعیین شده در شرایط عادی بیشتر باشد. این موضوع بنا به قرار گرفتن در ماه‌های حرام موضوعیت پیدا می‌کند و تحت عنوان تغلیظ دیه شناخته شده است.

۷-۱- موارد تغلیظ دیه

موارد تغلیظ دیه در قانون مشخص شده است. اعمال تغلیظ دیه در دو مورد صورت می‌گیرد؛ قتل در ماه حرام و قتل در مکان حرام که در ادامه به بررسی هر کدام می‌پردازیم.

الف) قتل در ماه حرام

۱- اولاً برای اعمال تغلیظ دیه در ماه حرام باید ارتکاب جنایت در یکی از ماه‌های حرام یعنی «محرم، رجب، ذی‌القعدة و ذی‌الحجه» صورت گرفته باشد.

۲- دومین شرط از شرایط تغلیظ دیه در ماه حرام، این است که فوت قربانی جنایت نیز در یکی از ماه‌های حرام صورت گرفته باشد؛ بنابراین، با توجه به این دو نکته، هم عمل قتل و هم مرگ باید در ماه حرام باشد تا بتوان تغلیظ دیه را اعمال کرد.

ب) قتل در مکان حرام

در صورتی که عمل قتلی در محدوده حرم مکه واقع شود، مجازات دیه نفس تغلیظ خواهد شد و افزایش پیدا خواهد کرد. سایر مکان‌های مقدس و متبرک شامل حکم تغلیظ دیه نخواهد شد.

۷-۲- مقدار تغلیظ دیه

در هر دو مورد تغلیظ دیه در ماه حرام و تغلیظ دیه در مکان حرام، مقدار دیه به میزان یک‌سوم افزایش خواهد یافت.

۷-۳- شرایط کلی تغلیظ دیه

- برای اعمال تغلیظ دیه، مجموعه احکام و شرایط کلی مدنظر قرار می‌گیرد. شرایط کلی تغلیظ دیه از قرار زیر است:
- ۱- در حکم تغلیظ دیه، فرقی بین فرد بالغ و فرد نابالغ وجود ندارد؛ یعنی فرقی ندارد مقتول، کودک باشد یا بزرگ‌سال. در هر صورت، قتل انسان موجب تغلیظ دیه او خواهد شد.
  - ۲- در حکم تغلیظ دیه، تفاوتی بین زن و مرد وجود ندارد؛ یعنی فرقی نمی‌کند مقتول زن باشد یا مرد. مقدار دیه قتل، هر مقدار که باشد، یک‌سوم به آن افزوده خواهد شد.
  - ۳- از شرایط کلی تغلیظ دیه، اینکه برای اعمال این حکم فرقی بین مقتول مسلمان و نامسلمان وجود ندارد.
  - ۴- اگر جنین بعد از پیدایش روح به سبب حادثه‌ای به قتل برسد، مشمول تغلیظ دیه است.

۵- در مواردی نیز که دیه از طرف عاقله یا بیت‌المال پرداخت شود، حکم تغلیظ دیه جاری است؛ یعنی اگر بیت‌المال یا عاقله (خویشاوندان نزدیک) محکوم به پرداخت دیه شدند، باز هم حکم تغلیظ دیه اعمال خواهد شد.

۸- نظر فقیهان در خصوص تفاوت دیه زن و مرد

در فقه، دیه زن به دو صورت مورد بررسی و فتوا قرار گرفته است؛ دیه نفس (بدن انسان) که مقدار دیه کامل زن و مرد است و دیه عضو (عضوی از بدن انسان).

۸-۱- دیه نفس

فقه‌های شیعه، دیه جنایت بر زن مسلمان را نصف دیه مرد دانسته‌اند. به گفته شیخ مفید، اگر زنی به دست مردی کشته شود در صورتی که موجب دیه گردد، قاتل باید نیمی از دیه را بپردازد. همچنین، فقیهان معاصر نظیر امام خمینی و آیت‌الله خوئی نیز همین نظر را دارند. فقیهان دیگر مذاهب اسلامی در نصف بودن دیه زن مانند فقیهان شیعه فتوا داده‌اند و به گفته شیخ طوسی، همه فقها به غیر از ابن‌علیه و اصم بر این رأی اتفاق نظر دارند. به علاوه، گفته شده که پیش از اسلام نیز در میان قبایل عرب، دیه زن نیمی از دیه مرد بوده است.

البته آیت‌الله صانعی و محمدابراهیم جناتی از فقه‌های شیعه و ابن‌علیه و اصم از فقه‌های اهل سنت، دیه زن و مرد را برابر دانسته‌اند. در ضمن، به مقدس اردبیلی نیز نسبت داده شده که وی نیز قائل به تساوی دیه زن و مرد بوده است.

۸-۲- دیه اعضاء

در صورتی که مقدار دیه زن به یک‌سوم دیه کامل نرسیده باشد، از نظر فقیهان شیعه، دیه زن و مرد برابر است. البته فقه‌های مالکی و حنبلی، برابری دیه زن و مرد تا یک‌سوم دیه مرد را نپذیرفته‌اند.

۹- دلایل

قائلین به نصف بودن دیه زن نسبت به مرد و قائلین به برابری دیه زن و مرد، دلایلی را بر فتوای خود عنوان نموده‌اند.

۱۰- ادله قرآنی

فقیهان به برخی از عبارات قرآن در خصوص دیه زن استناد نموده‌اند. محمد صادقی تهرانی معتقد است عبارت «وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ» در آیه ۱۷۸ سوره بقره، حاکی از تفاوت دیه زن و مرد است که عبارت «الْأُنْفُسُ بِالْأُنْفُسِ» آیه ۴۵ سوره مائده را نسخ می‌کند. آیه ۴۵ سوره مائده در صدد بیان حکم تورات است اما آیه ۱۷۸ سوره بقره، حکمی قرآنی است. در مقابل فقیهان قائل به برابری دیه زن و مرد گفته‌اند که آیه ۹۲ سوره نساء به دیه انسان اشاره دارد، آیه مذکور دلیل بر یکسان بودن دیه همه انسان‌هاست و کلمه «مَنْ» دلالت بر مرد و زن دارد. آیت‌الله صانعی نیز معتقد است دلیلی برای استثناء به مفهوم بدون قید آیه وجود ندارد (احسانی، ۱۳۹۰).

۱۱- روایات مرتبط

قائلین به نصف بودن دیه زن نسبت به مرد، به روایات متعددی استناد کرده‌اند، از جمله حدیثی که عبدالله بن مسکان از امام صادق (ع) نقل کرده و همچنین، صحیح‌ه حلبی که در این دو حدیث دیه زن، نصف دیه مرد دانسته شده است. به گفته عده‌ای از محققان، روایات مذکور یا صحیح‌ه‌اند یا موثق‌ه یا متواترند یا مستفیضه. علاوه بر آن، به روایات موجود در موضوع قصاص نیز استناد شده است (حر عاملی، ۱۳۸۷).

آیت‌الله صانعی، ضمن بررسی روایات مذکور، این روایات را از منظر سندی و یا محتوایی غیر قابل استناد دانسته است. برخی محققان در نقد روش آیت‌الله صانعی گفته‌اند که روایات بیانگر مسائل جزئی و فرعی آیات هستند و زمانی استناد به قرآن بدون روایات صحیح است که از وجود روایت مایوس شویم. دیگر اینکه در این بررسی، تمامی روایات بررسی نشده و برخی از روایات بررسی شده و با وجود اینکه صحیح‌اند، به دلیل ناسازگاری با اطلاق قرآن، رد شده‌اند که مقبول نیست. از دیگر اشکالات بر روایات نصف بودن دیه زن، یکی از راویان آن به نام محمد بن عیسی بن عبید است. در پاسخ گفته شده، روایات بسیاری درباره نصف بودن دیه زن موجود است که نام محمد بن عیسی در میان راویان آن‌ها نیست. در ضمن، بزرگان حدیث ایراد بر راوی مذکور را پذیرفته و محقق اردبیلی از این روایت با عنوان صحیح یاد کرده است.

ابوبکر اصم و ابن‌علیه نیز در مورد برابری دیه زن و مرد به روایاتی که پیامبر اسلام (ص) دیه انسان را بدون ذکر مرد یا زن بودن یک‌صد شتر قرار داده است، استناد نموده‌اند (حسینی اشکوری، ۱۳۸۵).

۱۲- اجماع فقها

اجماع، دلیل دیگری است که فقیهان آن را مبنای نصف بودن دیه زن نسبت به مرد قرار داده‌اند. گفته شده، اجماع تنها در میان فقهای اهل سنت مورد استناد است و در میان اصولیون شیعه جایگاهی ندارد و به دلیل اینکه اجماع مدرکی است، فاقد اعتبار است. آیت‌الله صانعی نیز اجماع را که دلیل دیگر فتوای نابرابری دیه زن و مرد است، مورد نقد قرار داده، فقهی که اجماع را نقل نموده را مردد و اجماع را هم مدرکی (اجماع همه فقیهان بر اساس مدارک موجود در پیرامون موضوع) دانسته و آن را رد می‌کند.

۱۳- حکمت تنصیف دیه زن

آیت‌الله جوادی آملی (۱۳۸۶) از اینکه در قرآن کریم انسان‌هایی نظیر عالم و جاهل مساوی دانسته نشده و دیه آن‌ها برابر است، نتیجه می‌گیرد که دیه به ارزش افراد وابسته نیست و تساوی دیه عالم با جاهل نه بر منزلت جاهل اضافه می‌کند و نه از مقام عالم می‌کاهد و در زن و مرد نیز این‌گونه است (سلطانی، ۱۳۹۵). آیت‌الله مکارم، موسوی بجنوردی و محقق داماد، یکی از علت‌های نصف بودن دیه زن نسبت به مرد را نان‌آور بودن مردان (مسئله اقتصادی و نه انسانی) دانسته‌اند. سید محمد حسینی شیرازی نیز معتقد است که تفاوت دیه زن و مرد، تفاوت حقوق آن‌ها نیست بلکه زن بخشی از حقوق را به صورت مباشر به دست می‌آورد و بخشی را از طریق مرد که تکفل وی را بر عهده دارد. عده‌ای نیز این حکم را بر اساس فطرت انسانی و عمل خلاف فطرت (برای مثال، کار کردن زن) را عاملی بر تغییر حکم نمی‌دانند. آیت‌الله صانعی فلسفه‌ای که فقیهان درباره نصف بودن دیه زن نسبت به مرد عنوان نموده‌اند، استحسان دانسته و آن را با واقعیات جامعه امروز مطابق نمی‌داند (مزيجانی و عارفیان، ۱۳۹۶).

۱۴- قانون

دیه زن در قانون مجازات اسلامی نیز آمده است. بنا بر ماده ۳۸۲ قانون مجازات اسلامی، اگر مرد مسلمانی، زن مسلمانی را عمداً بکشد، برای اجرای قصاص باید ولی زن پیش از قصاص قاتل، نصف دیه مرد را به او بپردازد. همچنین، بنا بر قانون مجازات اسلامی، «زن و مرد مسلمان در قصاص عضو برابرنند ... لکن اگر دیه جنایت وارد بر زن، مساوی یا بیش از ثلث دیه کامل باشد، قصاص پس از پرداخت نصف دیه اجرا می‌شود». بنا بر ماده ۵۶۰ قانون مجازات اسلامی نیز دیه زن تا کمتر از ثلث دیه کامل مرد، یکسان است و چنانچه ثلث یا بیشتر شود، دیه زن به نصف تقلیل می‌یابد.

در سال ۱۳۹۲، تبصره‌ای به ماده ۵۵۱ اضافه شد: «در کلیه جنایاتی که مجنی علیه مرد نیست، معادل تفاوت دیه تا سقف دیه مرد از صندوق تأمین خسارت‌های بدنی پرداخت می‌شود». پس از آن، در قانونی که تحت عنوان رأی وحدت رویه هیئت عمومی دیوان عالی کشور در اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۹۸ ش مقرر و از ۱۱ تیرماه همان سال اجرا شد، مابه‌التفاوت دیه زن و مرد در تمام انواع دیه از صندوق تأمین خسارت‌های بدنی پرداخت می‌گردد (صادقی، ۱۳۹۸).

نتیجه‌گیری

دیه، مالی است که برای جنایت بر نفس یا عضو از طرف شارع مقرر و معین گردیده است (خویی، ۱۴۲۸ ه.ق). یکی از بحث‌انگیزترین مباحث این حوزه، نابرابری دیه زن و مرد بر اساس دیدگاه مشهور فقها بوده که در قانون مجازات اسلامی نیز مورد تأکید قرار گرفته است. قانون‌گذار در سال ۱۳۹۲ در مواد مختلف جهت حل مشکلات عملی ناشی از عدم تساوی دیه زن و مرد، راهکارهایی چون پرداخت مابه‌التفاوت دیه زنان نسبت به دیه کامل از صندوق تأمین خسارت‌های بدنی و نیز پرداخت فاضل دیه جهت اجرای قصاص نفس قتل زنان در برخی شرایط را از بیت‌المال پیش‌بینی نموده است. لکن مسئله اصلی در خصوص نابرابری دیه زن و مرد همچنان پابرجاست. هرچند آیه ۹۲ سوره نساء در خصوص مقدار دیه زن و مرد سکوت نموده و تفاوتی از جهت جنسیت میان افراد قائل نگردیده است اما برخی روایات بر نابرابری جنسیتی دیه دلالت دارند. روایات گروه اول با دلالت مطابقی دال بر تنصیف دیه بر مبنای جنسیت، مشتمل بر سه روایت نقل شده از امام صادق (ع) هستند. بر این اساس، ایشان در روایتی، دیه زن را نصف دیه مرد دانسته‌اند و در روایتی دیگر، دیه جنین را به نحوی تبیین نموده‌اند که پس از دمیدن روح، دیه جنین مؤنث، نصف دیه کامل خواهد بود. همچنین، در روایتی دیگر از ایشان نقل گردیده که اگر مردی، زنی را که در حال زایمان است، به اشتباه بکشد، پنج هزار درهم به‌عنوان دیه زن بر عهده مرد است و برای فرزند، یک برده مرد یا زن و یا چهل دینار دیه تعلق می‌گیرد. با توجه به اشکال در سند این روایات و نیز وثاقت برخی از بیان‌کنندگان آن‌ها و نیز اختصاص روایت سوم بر موضوعی خاص و عدم قابلیت تعمیم آن به موارد مشابه و نیز عدم هماهنگی محتوای آن با فتوای اصحاب، اعتبار این روایات مخدوش می‌گردد. دسته دوم روایات، ناظر بر مواردی است که قصاص مرد آزاد در برابر زن آزاده را منوط به پرداخت نیمی از دیه به خانواده مرد مقتول نموده است. این امر نیز جز در صورتی که دیه زن، نصف دیه مرد باشد، وجهی ندارد. لکن صرف‌نظر از آنکه در متن قرآن نمی‌توان به آیه صریحی دال بر تنصیف دیه زن در برابر مرد دست یافت، به دلیل مغایرت این روایت با محتوای احکام مندرج در قرآن کریم، در قابلیت استناد به این روایت نیز تردید به وجود می‌آید. سندیت دسته سوم روایات نیز که دیه اعضاء بدن زن و مرد را تا یک‌سوم دیه کامل، برابر و پس از آن نصف دانسته است، نیز مورد تردید خواهد بود. نتیجه آنکه اشکال‌های وارد بر روایات مورد بحث و نیز تردید در تحقق اجماع و تغییر در وجوه عقلی و استحسانی ناظر بر تفاوت دیه زن و مرد که دال بر پایین‌تر بودن ارزش زن نسبت به مرد و نیز جایگاه اجتماعی و اقتصادی خاص وی در جامعه است، موجب تضعیف قابلیت استناد ادله فوق‌الذکر گردیده است. از سوی دیگر، وفق نص صریح قرآن و بسیاری از روایات نبوی، ارزش انسان به انسانیت او است و این کتاب بر برابری میان زن و مرد و تساوی ضمانت اجرای اعمال نیک و بد افراد تأکید نموده است. همچنین، آیه ۱۷۸ سوره بقره جهت توجیه اصل شخصی بودن مجازات و لزوم تحمل مجازات عمل مجرمانه توسط خود مرتکب قابل تفسیر است و نه برابری جنسیتی در اعمال مجازات. درنهایت آنکه تفاوت کارکرد اقتصادی زن و مرد، امری متغیر است و در جوامع مختلف و فرهنگ‌های گوناگون، شکلی ثابت ندارد و امروزه، نظام اقتصادی خانواده شکل دیگری به خود گرفته است. لذا با توجه به تأکید قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر تساوی افراد اعم از زن و مرد و صدور حکم مشابه در خصوص تساوی دیه غیرمسلمان با مسلمان با استناد به حکم حکومتی مقام معظم رهبری توسط مجمع تشخیص مصلحت در سال ۱۳۸۴،

قانون‌گذار می‌تواند بر اساس مصالح عمومی و ضروری جامعه با توجه به معیارهایی مانند نظم عمومی، مذهب، آداب، فرهنگ و اخلاق، دیه زن را برابر با دیه قانونی مرد تعیین نماید.

منابع

قرآن کریم.

- احسانی، محمدیاسین. (۱۳۹۰). *تفاوت دیه زن و مرد از دیدگاه مذاهب اسلامی*. قم: نشرالمصطفی.
- اصغری، عبدالرضا، قانع، امیررضا و نورمندی‌پور، عباس. (۱۳۹۴). بررسی ادله تفاوت دیه زن و مرد در فقه امامیه، پژوهش‌های اجتماعی/اسلامی، ۲۱(۳)، ۱۵۹-۱۸۴.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۶). *زن در آئینه جلال و جمال*. قم: نشر اسرا.
- حاجی‌ده‌آبادی، احمد. (۱۳۸۸). قصاص و دیه زن، فصلنامه حقوق اسلامی، ۶(۲۲)، ۱۵۱-۱۸۱.
- حر عاملی، محمدبن حسن. (۱۳۸۷). *وسایل‌الشیعه الی تحصیل مسائل‌الشریعه*. تهران: نشر اسلامی.
- حسینی‌اشکوری، سید علی. (۱۳۸۵). دیه زن، فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، ۳(۳)، ۳۵-۴۰.
- خویی، سیدابوالقاسم. (۱۴۲۸ ق). *مبانی تکمله‌المنهاج*. چاپ سوم، قم: مؤسسه احیاء آثار امام خویی.
- سلطانی، قدرت‌الله. (۱۳۹۵). *مبانی تصیف دیه زن موافقان و مخالفان*. تهران: نشر فرهنگ سبز.
- صادقی، محمدهادی. (۱۳۹۸). *حقوق جزای اختصاصی؛ جرائم علیه اشخاص (صدمات جسمانی)*. جلد اول، تهران: نشر میزان.
- عباسی، عاطفه. (۱۳۹۶). نقد و بررسی نابرابری دیه زن و مرد در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، پژوهشنامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۸(۲)، ۸۵-۱۰۷.
- قانون مجازات اسلامی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۲.
- مزيجانی، حسین و عارفیان، غلامرضا. (۱۳۹۶). بررسی قصاص زن و مرد از دیدگاه فقهی و مجازات قانون اساسی، فصلنامه مطالعات علوم سیاسی حقوق و فقه، ۳(۱)، ۱۰۷-۱۳۰.
- موسوی خمینی، سید روح‌الله. (۱۴۳۴ ق). *تحریر الوسیله*. چاپ سوم، تهران: مؤسسه تنظیم نشر آثار امام خمینی.

استناد به این مقاله: دباغ، نازیلا. (۱۴۰۱). بررسی فقهی و حقوقی تفاوت دیه زن و مرد از منظر تبعیض علیه زنان. فصلنامه تحقیقات نوین میان‌رشته‌ای حقوق، ۲(۱)، ۵۶-۶۶.

Modern Interdisciplinary Research in Law is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.